

OSMANLILARDA KIPTÎ TAKVİMİNİN İDARÎ VE MALÎ ALANDA KULLANIMI

Yrd. Doç. Dr. Özen TOK
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
e-mail: ozen@erciyes.edu.tr

Özet

Osmanlı idaresindeki Mısır'da güneş yılına dayanan Kıptî takvimi, zirâî ve malî muamelâta etkin bir şekilde kullanım alanına sahip olmuştur. Bütün atamalar, vergi tahsil-leri ve önemli harcamalar güneş yılı esasına dayanan malî yıla uygun olarak yapılmıştır. Bununla beraber, Hacıların ve Haremeyn'deki personelin giderleri ise kamerî yıl esasına göre tanzim edilme yoluna gidilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Mısır, Kıptî takvimi, Tut ayı.

THE USE OF KIPTÎ CALENDER IN GOVERNING AND FINANCE AFFAIRS IN OTTOMAN EMPIRE

Abstract

Under Ottoman administration in Egypt the ancient coptic solar calendar was retained as the most efficient means of calculating the agricultural and financial year. All appointments and tax collections and most expenditures were made in accordance with this solar financial year. However the expenditures made for the pilgrimage and to all persons in the Holy Cities had to be calculated according to the lunar year.

Keywords: The Ottoman, Egypt, Coptic calendar, Toot (Tût).

I. Giriş

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı döneminde Kıptî takviminin idarî ve malî konularda nasıl bir kullanım alanına sahip olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Bunun yanı sıra merkezî düzenlemelerde mahallî unsurların ne derecede dikkate alındığına işaret etmektir. Böylelikle Osmanlıların hâkimiyetleri altında bulunan bölgelerdeki müesseselerden hangi boyutta istifade edildiği ortaya konulmuş olacaktır.

Zamanın tayin ve tespiti tarih boyunca toplumların birinci derecede önem verdikleri bir husus olmuştur. Zamanın tayininde, dünyanın, ayın, güneşin ve yıldızların hareketi esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle, gök cisimlerinin düzenli ve periyodik hareketleri zaman ölçüsünün temelini oluşturmuştur.

Bilindiği üzere, tarihte Türklerin kullanmış oldukları takvimler arasında; en eski takvim olan ve güneş yılı esasına dayanan 12 Hayvanlı Türk takvimi; Bü-

yük Selçuklular zamanında Melikşah tarafından hazırlatılan ve güneş yılı esasına dayanan Celâlî takvimi; ay yılını esas alan ve başlangıç olarak Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği 622 yılını esas alan Hicrî (Kamerî) takvim; yine güneş yılını esas alan, Osmanlı Devleti'nde resmî ve malî işlerde kullanılan Rumî takvim ve son olarak da 1926'dan itibaren kullandığımız ve güneş yılını esas alan Miladî takvim yer alır.

Türklerin tarih boyunca kullanmış oldukları takvimler arasında yer alan Kıptî takvimi de Eski Mısır takviminden alınmadır¹. Osmanlıların resmî takvimi olan Münecimbaşı takvimlerinde, devletin Hristiyan halkının kullandığı Rumî takvimiyle Mısır Kıptîlerinin kullandıkları Kıptî takvimi ve Eski Fars takvimlerine de yer verilmekteydi².

Osmanlı devrinde XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar gerek muamelâtta gerek vesikalarda ve kitaplarda hemen hemen Hicrî takvim kullanılmıştır³. Ancak güneş senesinden 10 gün 21 saat eksik olan bu Hicrî takvim, tam olarak seneyi tamamlamadan devir etmesi dolayısıyla ayları, mevsimlere göre değiştiğinden bil-hassa malî muamelât için elverişli değildi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıldan sonra bazı devlet gelirlerinin tahsilinde ve bunun neticesi olarak bir kısım malî hesaplarda güneş yılını da kullandığı bilinmektedir⁴.

Mısır eyaletinde cizye vergisinin tahsilinde ve Haremeyn ile ilgili muamelâtta Hicrî takvim kullanıldığı halde mirî emval muhasebesinde Kıptî takvimi kullanılmıştır. Bu usul Osmanlı öncesine dayanmakta olup Osmanlılar bunu devam ettirmişlerdir.

II. Kıptî Takvimi ve Osmanlı Öncesindeki Kullanımı

1. Eski Mısır Takvimi

Eski Mısır takvimi coğrafyanın yönlendirmiş olduğu, Mısır uygarlığının düşünce yapısına uygun, gerçek anlamda özgün bir takvimdir⁵. Genel olarak her toplum, kullandığı takvime kendi yaşamını en çok etkileyen olayı başlangıç olarak alır. Benzer durum Eski Mısır için de söz konusudur.

¹ Necati Akgür, "Bilim Tarihi Tarih Boyunca Türklerin Kullanmış Oldukları Takvimler-3 Eski Mısır Takvimi ile Bundan Alınan Kıptî Takvimi Eski Fars yada Yezdicürd Takvimi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1991, Sayı: 74, s. 157.

² Necati Akgür, "Türk Bilim Tarihi Münecimbaşı Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1992, Sayı: 80, s. 104.

³ Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK, Ankara 1988, s. 159-160.

⁴ Filiz Çalışkan, "Osmanlı Diplomatasında Malî Tarihin Kullanılışı", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, İstanbul 1994, s. 51.

⁵ Akgür, "Bilim Tarihi...", s. 157.

Eski Mısır takvimi ve bunun kullanılması konusunda bize bilgi veren ilk kaynak, M.Ö. 450 sıralarında yazılmış olan Herodot Tarihi'dir. Herodot bu konuyla ilgili olarak: “İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılardır. Ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Mısırlılar bana kalırsa, yılı Yunanlılardan daha bilimsel olarak hesaplamışlardır, Yunanlılar mevsimleri denkleştirmek için yıla iki yılda bir, bir artık ay katarlar, Mısırlılar ise on iki ayın her birini otuz gün sayarlar ve sadece yıla açıktan 5 gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamış olurlar...” şeklinde bilgi vermektedir⁶.

Mısırlılar güneş yılı esasını teşkil eden dönence ve gündönümlerinin mahiyetinden haberdar idiler. Ancak onların kullandığı güneş yılı güneşin rasatına dayanmıyordu. Yıl sürelerini Nil Nehri'nin yıllık kabarmasını izleyen günlerde görülen Sirius'un helyak doğuşu (Sirius yıldızının güneşle beraber doğması) olayına göre belirlemişlerdi. Bu açıdan Mısır takvimini ziraî takvim olarak nitelemek de mümkündür⁷. Bu iki hadisenin biri gökyüzünde, diğeri Nil kıyılarında, aynı zamanda meydana gelişi, Mısırlılar üzerinde büyük tesir yapmıştır. Bu iki tabii hadisenin tekabül ettiği bu günü yıl başı yapmak Mısırlılara çok cazip gelmiştir. Bu suretle Nil'in düzenli taşması, bu hesap için kullanılmıştır. Nil, Mısır çiftçisinin bir çeşit zaman ölçüsü olmuştur. Bu taşma hadisesine göre yıl, Taşma (Haziran ortasından Ekim ortasına kadar), Ekme (Ekim ayı ortasından Şubat başlarına kadar), Hasat (Yahut sıcak aylar, Şubattan Hazirana kadar) olmak üzere üç eşit mevsime bölünmüştür⁸.

Ancak, Eski Mısır takviminde yıl, gerçek astronomik güneş yılından çeyrek gün kadar kısa olduğu için Mısır takvimi güneşe kıyasla her dört yılda takriben bir gün geri kalmaktaydı. Böylece Mısırlıların seneleri yaklaşık olarak 120 yılda astronomik güneş yılına nazaran bir ay önce başlıyordu. Diğer ifadeyle her 120 yılda bir ay kadar ileri gidiyordu⁹. Her dört sene sonunda Sirius yıldızının güneşle beraber doğması, yılbaşının ikinci gününe, sekiz senede ise üçüncü gününe tesadüf ediyordu. Bundan dolayı sene hesabı belirsiz bir durum alıyordu. Diğer taraftan takvim, ne Nil'in taşma zamanının başlangıcını, ne de mevsimleri tam olarak her sene karşılamıyordu¹⁰.

⁶ Herodotos, *Herodot Tarihi*, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 86.

⁷ Rıfat Özdemir, “Çeşitli Kültürlerde Zamanı Ölçme Faaliyetleri ve Bu Konuda Osmanlı Mahkemelerinin Uygulamaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:143, İstanbul, 2003, s. 73. Zaman ölçülerine göre takvimler ve takvim sistemleri hakkında bilgi için bkz. Yücel Dağlı- Cumhur Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C. I, TTK, Ankara 1997, s. XIV-XXIII.

⁸ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, TTK, Ankara 1987, s. 28-29.

⁹ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK, Ankara 1991, s. 78.

¹⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 28-29.

Mısır takviminin noksanları, Jul Sezar'ın M.Ö. 46'da İskenderiye astronomlarına verdiği talimatla, her dört seneye bir gün ilâve edilmek suretiyle tashih edilmiştir. Böylece Mısır takvimine dayanan yeni bir takvim kurulmuştur. M.Ö. 46 yılı 15 ay (446 gün) sayılmak suretiyle Jul Sezar'ın takviminde yılbaşı 1 Ocak tarihine getirildi. Bu Julyen takviminin Mısır takviminden farkı, ortalama yılı 365 ¼ gün kabul etmesiydi¹¹. Bilindiği üzere 1582'ye kadar kullanılan Julyen takvimi ile Avrupa ve günümüz Gregoryan takvimi de Mısır takvimine dayanmaktadır.

Julyen takvimi ile Eski Mısır takvimi arasında bir bağın kurulması Batlamyus sayesinde olmuştur. Batlamyus, (M.S. 140) Mısır'da pek belirgin bir doğa olayı olarak bilinen ve her yıl Nil Nehri'nin yıllık kabarmalarının sonrasında görülen Sirius yıldızının helyak doğuşunun, eski Mısır takviminin yıl başına (1 Tût) ve 19 Temmuz (Julyen)'a denk geldiğini belirlemiştir. Böylece Eski Mısır takvimi ile Julyen takvimi arasında bir ilişki kurulmuş oldu. Buna göre Eski Mısır takvimi günleri Julyen takvimi günlerine çevrilebilmiştir¹². Eski Mısır takviminin iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Birincisi, yılın her biri 30 gün çeken 12 ay + 5 gün = 365 kesirsiz günlü olmasıydı. İkincisi de Eski Mısır takviminin Julyen takvimine göre 4 yılda 1 gün, 120 yılda 1 ay ve 1460 yılda 1 yıl ilerlemesiydi. Buna göre 1461 Eski Mısır yılı, 1460 Julyen yılına eşit olmaktadır¹³.

Eski Mısır takvimi ve kullanılan aylarla ilgili olarak Makrizî, Güneş takviminin 365 ve çeyrek gündenden, buna karşılık Sirius senesinin 365 gündenden oluştuğunu ve Mısırlılar bu aradaki farkı hesaba katmadıklarından her 1460 senede 1 senelik farkın ortaya çıktığını beyan eder¹⁴.

2. Kıptî Takvimi (Diokletianus Tarihi)

Roma imparatoru Diokletianus'un (M.S. 284-305) tahta çıkış tarihi olan 29 Ağustos, Kıptî / Diokletianus tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir¹⁵.

Ahmet Cevdet Paşa "Takvimü'l-Edvâr" adlı eserinde Kıptî takvimi ile ilgili olarak: "*Milattan 284 ve Selevkos (İskender)'dan 595 sene sonra Mısır ahalisi zorbalığa kalkıştıklarından Dakyanûs (Diokletianus) adlı Roma İmparatoru onların terbiyesine niyet etmiş ve bizzat Mısır üzerine hareket ettiği vakit bir takvim ittihaz olunmuştur. Buna Kıptî takvimi denilir. Bunun da seneleri ve ayları istilahî ve şemsîdir. Bir senesi 360 ve bir çeyrek gündür. Ayları ise 30 gündür. Fakat sene sonuna 5 gün ilâve edip basite senesi derler. Çeyrek gündenden hasıl olan 1 günü dördüncü senenin son 5 gününe ilâve edip kebise senesi olarak adlandırırılar. Ayların isimleri Tût, Bâbe, Hatur, Keyhek, Tûbe, İmşir, Bermuhat, Bermude, Peştes,*

¹¹ İnan, *a.g.e.*, s. 238; Sayılı, *a.g.e.*, s. 85.

¹² Necati Akgür, "Nesî'li Takvim", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:142, İstanbul 2003, s. 45.

¹³ Akgür, "Bilim Tarihi...", s. 165; aynı müellif, "Nesî'li Takvim", s. 65.

¹⁴ Makrizî, *el-Hitat*, C.II, Kahire 1996, s. 19.

¹⁵ Akgür, "Bilim Tarihi...", s. 170.

Bune, Ebib, Mısrî. Sene başı Tût başlangıcıdır ve Başak burcunun 16. derecesine tesadüf eder.” şeklinde bilgi vermektedir¹⁶.

Ahmet Şakir Paşa Takvim-i Nücûmî’de Kıptî tarihinin M.Ö. 26 Şubat 747 Çarşamba günü başlayıp daha sonra Buhtunnasır tarihine temel oluşturduğunu; bunun ardından Mısırlıların M.Ö. 25’te takvimlerini Roma takvimine uydurup her dördüncü yılı artırdıklarını; daha sonra da 29 Ağustos 284 Cuma günü başlayan Diokletianus takvimine geçtiklerini beyan etmekte ve Kıptî ayların adlarını vermektedir¹⁷.

Makrizî el-Hitat’ta, Tût ayından itibaren Kıptî aylarını ve bu ayda Mısır’da yapılan muamelât hakkında bilgi verir. Firavunlardan beri uygulana geldiğini, vergilerin tespitinin Nil Nehri’nin yükselme seviyesiyle bağlantılı olduğunu ve bunun da Tût ayında kemale erdiğini belirtir. Dolayısıyla ekilebilecek durumda olan arazilerin tespitinin bu ayda yapılip sicile kaydedildiğinden bahseder¹⁸.

Feridun Bey’in “Münşeat Mecmuası”nda, “Risâletü’l-Mısrıyye fi’l-Menafii’d-Divâniyye” başlığı altında Kıptî takvimi ile ilgili olarak verdiği malûmat arasında: “*fe emma taife-i Kıbt şuhûr-ı seneyi bu minval üzere tesmiye kılub Nil’in ziyade ve noksanın ana göre hesap ederler imiş ki zıkr olunur. Tût ayı Eylûlün dördünde ibtida eder ve taife-i Kıptiyenin nevruzu ol günde olur imiş. Zira Nil’in izdiyâdı bu ayda kemalin bulur*” ifadesi yer almaktadır¹⁹.

Nil Nehri’nin seviyesinin düzenli yükselmesi bütün iktisadî hayatı olumlu etkilemekteydi. Vergi gelirlerinde artış veya azalma Nil Nehri’nin taşmasıyla doğru orantılıydı. Nil Nehri’nin yükselmesinin ilk alâmetleri Asvan’da Haziran ayının son haftasında başlar ve Kahire’de 15 Ağustos’a doğru yarı yüksekliğe ve Eylül ayı nihayetinde de azamî yüksekliğe ulaşmasıyla son bulurdu²⁰.

Mısır’da Tût ayının ilk günü bayram olarak kutlanırdı. Abbasîler, Fatimîler ve Memlûkler zamanında da resmî olarak kutlanmıştır. Bazen bu kutlamalara sultanlar da iştirak etmiştir. Bu vesileyle çarşılar tatil edilir, şenlikler yapılırdı. Bu şenlikler, Emir-i nevrüz adlı görevli tarafından organize edilirdi. Tût bayramı kutlamaları daha sonra Memlûk sultanı Berkuk tarafından 1385’te yasak edilmiştir²¹.

Mısır’da İslâmî dönemde alınan vergilere, haraclara mukabil, hilâlî denilirdi. Zira harac şemsî seneye göre hesap edilirdi. Şer’î olmayan varidat vergisi Hicrî seneye göre hesap edilirdi. Mısır’da zirâî ve malî sene, Kıptîlerin kullandıkları ve Tût ayında başlayan şemsî sene idi²².

¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü’l-Edvar*, Ankara 1996, s. 58.

¹⁷ Ahmet Şakir Paşa, *Takvim-i Nücûmî*, İstanbul 1306, s.56-58.

¹⁸ Makrizî, *a.g.e.*, C. II, s. 33- 38.

¹⁹ Feridun Bey, *Münşeat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1275, s. 582.

²⁰ C.H. Becker, “Mısır”, *İ.A.*, C.VIII, s. 233.

²¹ Abdülmün’im Macid, *Nazmu Devleti Selatini’l-Memalik ve Rusûmuhum fi Mısr*, C. II, Kahire 1967, s.169-170.

²² C.H. Becker, *a.g.m.*, s. 232-234.

Memlûkler döneminde ziraat ekim işi şemsî seneye göre yapılırken, buna karşılık ziraat araziden vergi alma işi ise Hicrî seneye göre yapılıyordu²³. Memlûkler kendi dönemlerinde daha çok Kıptî ayları kullanmışlardır. Bu ayların isimleri ise Tût (Eylül), Bâbâ (Ekim), Hetûr (Kasım), Keyhk / Kiheyk (Aralık), Tûbâ (Ocak), Emşîr (Şubat), Bermehât (Mart), Bermûde (Nisan), Beşensî (Mayıs), Beûne (Haziran), Meserrâ (Ağustos) aylarıdır²⁴.

III. Osmanlı İdarî ve Malî Muamelâtında Kıptî Takviminin Kullanılması

1. İdarî Alanda

Osmanlı Devleti'nin merkez ve eyalet teşkilâtı etrafıca incelendiği takdirde, onun kendisine özgü vasıfları ortaya çıkacaktır. Osmanlı Devleti, Mısır'a hâkim olup burayı bir eyalet haline getirdikten sonra, daha önceden mevcut bulunan ve tatbiki mümkün olan müesseseleri ipka etmiştir. Bunlar arasında Kıptî takviminin kullanılması hususu da yer almaktadır.

Tût ayı ile başlayan Kıptî takvimi esasına göre yapılan idarî ve malî konularla ilgili uygulamalara ait Osmanlı arşiv kaynaklarında, “sene-i kâmile”²⁵, “sene-i Tûtiyye”²⁶, “Tût-ı Kıptî senesi”²⁷, “sene-i kâmile-i şemsiyye”²⁸, “şemsiyye-i Kıptiyye”²⁹, “Tût-ı Kıptî hesabı”³⁰, “Tût evvel”³¹, “Tût âhiri”³², “Tût iptidasi”, “...senesi Tût'undan bu zamana gelince”³³, “...senesi Tût'una mahsub olmak üzere”³⁴ gibi ifadelerle yer almaktadır. Bütün atamalar, vergi tahsilleri ve harcamalar bu finansal yıla, yani Kıptî takvimi esasına göre yapılırdı.

Osmanlı devlet nizamının yanında Mısır'da carî olan âdet ve teamüllere de dayanan Mısır Kanunnamesi'nde Kıptî takvimiyle ilgili olarak “*Ahvâl-i Harac-ı Arazi*” başlığı altında: “... iş bu sene-i ihdâ ve selâsîn ve tis'a miete Zilkadesinin onuncu günü (29 Ağustos 1525) vaki olan Tût evvelinden harac-ı arazi kanun-

²³ Bahattin Keleş, *Bahrî Memlûkler'de İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1883)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1998, s. 43.

²⁴ Keleş, *a.g.t.*, s. 45.

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Divân-ı Hümâyun Mühime Defterleri (MD)* 14, s. 695.

²⁶ MD 104, s. 32.

²⁷ MD 102, s. 115.

²⁸ Dârü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye (DVK), *Defter-i Keşide-i Divân-ı Mısır Sene 1074*, Mahzen-i Türkî:1, Defter Müselsil No: 5249, s. 1.

²⁹ DVK, *Defter-i Harac-ı Arazi Tabi-i Kalem-i Şehr*, Defter No: 368 / 3, s. 1.

³⁰ MD 102, s. 115.

³¹ MD 106, s.217, 218; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VI, İstanbul 1993, s.124.

³² MD 102, s. 66.

³³ MD 73, s. 493.

³⁴ MD 101, s. 43.

kadim üzerine her altun yirmi beş pare üzerine olup...” şeklinde Tût iptidasına işaret edilmektedir³⁵.

a) Mısır Valisinin Tayininde

Normal şartlar altında Mısır eyaletine tayin edilen bir valinin göreve başlama tarihinin Malî takvim olan Tût ayının iptidasından itibaren olması hususu gözetilirdi³⁶. Bununla ilgili olarak arşiv kaynaklarında bir hayli örnek mevcuttur³⁷. Zira Mısır eyaleti salyâneli bir eyalet olup, gelir kaynaklarının temelde tarıma dayalı, tarım faaliyetlerinin de tamamen Nil Nehri'nin düzenli bir şekilde yükselmesine bağlı olmasından kaynaklanmaktaydı. Tût ayı, Kıptîlerin yılbaşı olmasının yanı sıra Nil Nehri'nin yükselmesi bu ayda kemal derecesini bulması ve yeni malî yılın başı olması bakımından da önem arz etmekteydi.

b) Mısır Valisinin İpkasında

Mısır valisi, tasarruf ettiği bu eyalette sultanın tam yetkili vekili durumunda olup, görev yaptığı eyalette görevde kalma süresi Osmanlı siyasetinin genel bir uygulaması olarak bir yıllık süre ile sınırlı idi. Valilerin ipka edilmeleri genellikle malî yılın başlangıcı sayılan Tût ayının iptidasından itibaren yapıldı³⁸.

c) Kaimmakam Tayininde

Valilerin acil olarak merkeze çağrılmaları, vefatları vb. durumlarda, valilerin yerlerine merkezden atanan ve yeni vali gelinceye kadar eyaleti idare etmek üzere tayin edilen kaimmakamlar da, önceki valinin döneminde yürürlükte olan bütün malî muamelelerin (mukataaların, iltizamların, vs.) değiştirilmeksizin Tût senesinin sonuna kadar yürütülmesinden sorumlu olurlardı. Zira mukataalar, ema-

³⁵ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 124.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB, İstanbul 1993, s. 535; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 386.

³⁷ Meselâ Tût ibtidası esas alınarak yapılan tevcihâtlarla ilgili olarak: Defterdar Ahmed Paşa'ya 1086 Cemaziyülâhırın 17. gününde (8 Eylül 1675) hazine-i Mısır'ın ibtida-yı sene itibar olunan Tût'tan zapt etmek üzere verildiğine dair bkz. BOA, *İbnülemin-Tevcihat*, nr. 83, 203; Raşid Efendi, *Raşid Tarihi*, C. I, İstanbul 1282, s. 328. Yine Haseki Sultan kethüdası Hasan Efendi, vezaret rütbesiyle beraber 1098 senesi Tût iptidasından zapt etmek üzere kendisine Mısır eyaletinin tevcih edildiğine dair bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayât Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 222. Benzer şekilde, Mısır eyaletinin Emirü'l-haçlık görevinin ilâvesiyle sabık Şam beylerbeyi olan İsmail Paşa'ya 1107 senesi Tût iptidasından itibaren zapt etmek üzere tevcih olunduğuna dair bkz. MD 106, s. 190. Aynı şekilde, Mısır eyaletinin 1109 senesi Saferinin 22. gününden (9 Eylül 1697) dahil-i Tût iptidasından zapt etmek üzere sabık Sayda-Beyrut valisi olan Vezir Hüseyin Paşa'ya tevcih olunduğuna dair bkz. MD 110, s. 161.

³⁸ Meselâ Mısır eyaletine mutasarrıf olan Vezir Osman Paşa'nın 1092 Tût iptidasından itibaren yeniden Mısır valiliğinde ipka edildiğine dair bkz: BOA, AE, IV. Mehmed, nr. 1872.

net veya iltizam yoluyla işletilmekte ve Kıptî takvimine göre Tût ayının başlangıcı esas alınarak tevcih edilmekteydi³⁹.

d) Diğer İdarî Atamalar

Mısır'da sancak ve vilâyetlerin idarecilerinin tayin ve ipkaları normalde valilerde olduğu gibi Tût ayından itibaren yapılırdı⁴⁰.

2. Malî Alanda

a) Eyaletin Gelir ve Giderlerin Hesaplanmasında

Eyaletin malî muamelâtında Kıptî takvimi esas alınmıştır. Bunda senenin bir önceki seneye karıştırılmaması hususu önem arz etmiştir. Nitekim Gelibolulu Mustafa Alî bu hususa şu şekilde dikkat çekmektedir: “Tût zabıtası yıldan yıla ağustos ayı ihtiyar olunmuştur. İki Tût arasında kâşiflerin bakileri kalmamak ve beylerbeyiler değiştirilmedikçe birbirinin zamanına el koymamak yani Tût zabıtasını unutmayıp, o hesabı elden komamak bu makule tedahül ihtimalini önlemek için konulmuştur”⁴¹. Benzer şekilde, Telhisü'l-Beyan'da da: “Re's-i sene-i Kıptiyede vaki Tût ayında zıkr olunan ekalimde vaki mukataatı menâsıb-ı keşşâfa ve ümenâyâ tevcih olunup...” şeklinde kaydedilmektedir⁴².

Eyaletin muhtelif beldelerinin gelirleri, arazi ve gümrüklerinin gelir kayıtları Tût ayından başlamak üzere yapılırdı⁴³. Mısır hazinesine tabi vilâyet, mukataât, gümrük vs. taksid-i divânî ile ümeraya, kâşiflere ve diğer mültezimlere tevzi edilirdi. Bunların zimmetlerinde olan emvallerin teslimleri Tût'tan Tût'a yapılırdı ve ellerinde olan ruznamçe suretlerine göre yoklanıp teslimatları takip edilirdi⁴⁴.

b) Mısır İrsaliye Hazinesi Muhasebesi

Mısır hazinesinin her sene düzenli olarak Tût ayından bir sonraki Tût ayına kadar tedariki söz konusuydu⁴⁵. Mısır irsaliye hazinesinin Tût yılı sonuna doğru

³⁹ Meselâ, Kethüda Ahmed Paşa'nın Mısır valisi iken vefatı haberi üzerine Tût iptidasına kadar kethüdası Ali Ağa'nın kaımmakam olmak üzere nasp ve tayinine karar verilmişti (*Raşid Tarihi*, II, s. 148; *Zübde-i Vekayiat*, s. 387).

⁴⁰ Meselâ, Circe vilayetinin beyi olan Mehmed Bey'in Circe ile beraber Menfelutiyye ve Atfih vilâyetleri inzımanı ile 1101 senesi Tûtundan itibaren kendisine yeniden ibka edilmişti (MD 101, s. 42, Receb 1102).

⁴¹ Gelibolulu Mustafa Alî, *Hâlâtü'l-Kahire Mine'l-Adâti'z-Zahire*, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 131-132.

⁴² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan fî Kavanin-i Al-i Osman*, Haz: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 138.

⁴³ Leyla Abdülatif Ahmed, *el-İdare fî Mısır fî'l-Asri'l-Osmanî*, Kahire 1978, s. 318.

⁴⁴ MD 101, s. 45.

⁴⁵ el-Hallak Mehmed bin Yusuf, *Tarih-i Mısır el-Kahire*, İstanbul Üniv. Ktp., nr.628, varak: 204a.

hazırlanıp çıkarılması ve bunun merkeze ilâm edilmesi mutad idi⁴⁶. Her sene Tût evvelinde önce eyaletin valisi, defterdarı, ruznamecisi, muhasebecisi, mukataacısı marifetiyle hazine ve ambar defterleri açılıp, hazinenin ve ambarın gelir ve giderlerinin muhasebesinin yapılması ve merkeze rapor edilmesi gerekmekteydi⁴⁷.

c) Haremeyn Muhasebesi ve Hilâliye Hesapları ile Tûtiyye Hesaplarının Ayrı Tutulması Meselesi

Mısır eyaletinde mirî emval muhasebesinde Kıptî takvimi kullanıldığı halde cizye ve Haremeyn muamelâtında Hicrî takvim kullanılırdı. Tût senesi sonunda tahsildarlar tahsil ettikleri mahsulâtı hazineye teslim ederlerdi⁴⁸. Önceki yıl ile yeni yılın hesaplarının karıştırılmamasına dikkat edilirdi⁴⁹.

Ayrıca, eyalet içindeki bütün gelir ve giderler Tût takvimine göre düzenlenmekle birlikte Haremeyn surresi Hicrî takvime göre düzenlenmekteydi.⁵⁰ Eyaletin gelir ve giderleriyle ilgili olarak zaman zaman yapılan düzenlemelerde bu hususa dikkat çekilmiştir. Nitekim, Hicrî 1082 senesinde Mısır hazinesi yeniden tahrir edildiğinde, bütün gelir ve masraflar Tût senesi esas olmak üzere tanzim edilmiş, ancak Haremeyn-i Şerifeyn surresi Hicrî yıl esasına göre bırakılmıştı. Zira surrenin hac mevsimine göre düzenlenmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı da hesapların Tûtiyye'ye tedahül etmesi söz konusu olmaktadır⁵¹.

d) Tedahül Meselesi

İrsaliye hazinesinin geçen senelerden tahsil olunmayan bakayası Tût senesi gelirlerine tedahül ederdi. Bu durumda her iki tahsilattan, denkleştirmek yoluyla

⁴⁶ Bununla ilgili olarak kayıtlarda: "...Beher sene irsali mutad olan Mısır hazinesini Tût âhırine karib Mısır-Kahire'den huruca ve Âsitâne-i saâdete irsal ve hazine-i merkumun ihracı haberi ... rikâb-ı hümayunuma ilâm olunmak mutad-ı kadim olduğu ..." şeklinde yer almaktadır (MD 102, s. 66).

⁴⁷ MD 106, s. 217, 218, 219, 221. Muhammed es-Seyyid Muhammed, "XVIII. Asır Başlarında Mısır Eyaletinin İdarî ve Malî Nizamında Düsturu'l-Amel", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2003, C.I, Sayı:1, Elazığ, 2003, s. 61.

⁴⁸ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 116.

⁴⁹ Meselâ Mısır beylerbeyine cevâlî malından diğer hazinelere bir şey karıştırılmayıp, müstakil defter tutulması ve başka keselerde hıfz edilmesi istenmiş ve bununla ilgili olarak muhasebenin hangi yıla ait olduğu "... sene erbaa ve sittin ve tisamie Zilkadesinin dördünde vaki olan Tût evvelinden sene hamse ve sittin ve tis'a mie Zilkadesinin on beşinde vaki olan Tût evveline gelince" şeklinde belirtilmişti (MD 3, s. 474). Yine İbrahim Paşa'ya gönderilen 10 Rebiyülâhır 1013 (5 Eylül 1604) tarihli hükümde Tût vaki olduğunda hasil olan mal-ı mirî eski hazineye karıştırılmayıp ayrı ayrı hesap tutulması istenmişti (Divân-ı Hümayun Kamil Kepeci Tasnifi (KK), *Ahkâm Defteri* No: 70, s. 124).

⁵⁰ Haremeyn ile ilgili gelir ve giderlerin dışındaki malî muamelenin Tûtiyye hesabı üzere olduğuna dair bkz: MD 110, s. 684.

⁵¹ MD 104, s. 32.

hem irsaliye hazinesi ve hem de harcamalar temin edilirdi. Zira eyaletin gelir ve masrafları ancak sonraki senenin ortasında belli olurdu. Bu durumda irsaliye gönderilirse masrafların karşılanmasında güçlükle karşılaşılır, masraflar yapıldığında irsaliye gönderilemezdi. Bundan dolayı, eski yeni ve gelecek seneninki tahsil ve tedarik yoluna gidilerek irsaliyenin tamamlanması yoluna gidilirdi.⁵²

Osmanlı arşiv kaynaklarında tedahülle ilgili kayıtlara da işaret olunmaktadır. Meselâ bu konuyla ilgili bir defterde Hicrî ve Şemsî senelerin birbirine tedahüllerine ait verilen liste şu şekildedir: “*Sinîn-i Tedâhül-i Kameriye ve Şemsiye der Müddet-i Devlet-i Osmanî: Defa-i evvel der sene 939, defa-i sâni der sene 969, defa-i sâlis der sene 1003, defa-i râbî der sene 1037, defa-i hâmis der sene 1071*”⁵³. Bütün harcamalar güneş yılı esasına dayanan malî yıla uygun olarak yapılırdı. Bununla beraber Hacılar için yapılan harcamalar ile cevalî maaşları ve Haremeyn'deki görevlilerin maaşlarının Hicrî takvimine göre düzenlemesi zorunluluğu vardı. Giderler dinî sebeplerden dolayı Hicrî takvime göre ayarlandığından Hicrî yılın ödemeleri ikinci bir Tût yılına sarkmaktaydı. Çünkü her Hicrî yıl başlangıcı, bir öncekinden 10 gün ve 21 saat daha erken geliyordu. Bu durum, 33 senede bir, 1 yıllık fazlalığı ortaya çıkarıyordu. Böyle durumlarda her 33 yılda bir harcamalar, olağandışı yıl için “irsaliye hazinesine” tedahül olurdu. Meselâ XVI - XVIII. yüzyıllar arasında bu tedahül seneleri şu şekilde oluşmuştu: 1005 / 1596-97; 1038 / 1628-29; 1071 / 1660-61; 1104 / 1692 - 93; 1137 / 1734 - 35; 1170 / 1756 - 57; 1203 / 1788-89⁵⁴.

e) Tefâvüt-i Hasene Meselesi

Tefâvüt-i hasene, Hicrî sene ile Miladî sene arasındaki 10 gün ve 21 saatlik farktan meydana gelen varidat farkı yerinde kullanılabilir bir tabirdir. Bu fark Hicrî senenin 354 gün 8 saat 48 dakika, Malî senenin ise 365 gün 5 saat ve 48 dakika olmasından ileri geliyordu. Bu farka tefâvüt-i hasene denilirdi⁵⁵.

Ücretlerin ve maaşların 11 günlük fazlasına “tefâvüt-ı Tûtiyye” ya da “Tût farkı” denilirdi. Mısır eyaletinin gelir ve giderlerine ait düzenlemede surre ve hac masrafları Hicrî sene esas alındığından, Hicrî sene ile Tût-ı Kıptî senesinin tefâvütünden kaynaklanan farkın tashihi cihetine gidilmesi ve karışıklığa meydan verilmemesi önem arz etmekteydi⁵⁶.

f) Diğer Malî Muamelâtta Kullanılması

Eyaletin gelir ve harcama kalemleriyle ilgili kayıtlar da Tût senesi esasına göre tanzim edilmekte ve hesapların takip edilmesinde ve özellikle tahsil edileme-

⁵² es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 119.

⁵³ DVK, *Defter-i Harac-ı Arazi Tabi-i Kalem-i Şehr*, Defter No: 368 / 3, s. 1.

⁵⁴ Stanford, Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 308.

⁵⁵ Pakalın, *a.g.e.*, s. 434.

⁵⁶ MD 102, s.115.

yen veya vaktinde ödenmeyen aynî ve nakdî tahsisatların takibi de bu esasa göre yürütülmekteydi.

Vekilharcılık muamelâtı⁵⁷, Darphane mültezimliği⁵⁸, Haremeyn ahalisinin Mısır ambarlarından müstahak oldukları aynî tahsisatlarla ilgili muameleler⁵⁹, eyalette görevli askerlerin alîk ve ceraya denilen aynî tahsisatlarının muhasebesi⁶⁰, mültezimlerin iltizamları⁶¹ vb. uygulamalar Tût senesi esasına göre tanzim edilmekteydi.

g) İdarî ve Malî Düzenlemelerin Tût Esasına Göre Yapıldığına Dair Diğer Kayıt Örnekleri

Eyaletin malî muamelâtıyla ilgili olarak tutulan defter kayıtlarında Tût senesi esasına göre düzenlemeler ve bunların defterde yer alış şekilleriyle ilgili örnekler şöyledir:

Eyalette görevli askerlerin maaşlarının ödenmesiyle ilgili kayıt örneği: “*Defter-i Cemaât-ı Merdân-ı Kal’a der Tevâbi-i Mahruse-i Mısır der vacib-i sene 1110*” başlığını taşıyan defterde “*Vacib-i an Tût sene 1109 an 1110 ila 2 Rebiyülevvel 1110 el-Tût* (8 Eylül 1698)”⁶².

Mukataalarla ilgili kayıt örneği: “*Mukataâ-i Kurâ-yı Keşûfiye Vilâyet-i Mezbûre der Uhde-i Mustafa Ağa-yı Tüfenkciyan Halen Kâşif-i Vilâyet-i Mezbûre fi sene-i el-Tût*”⁶³.

Gümrüklerle ilgili kayıt örneği: “*Defter-i Usûl-ı Mal-ı İskelehâ ve Mukataât-ı Mezbûrîn an evvel-i Tût el-vaki 22 Safer sene 1109* (9 Eylül 1697)”⁶⁴.

Malî muamelâtle ilgili tutulan defterlerde özellikle Tût başlangıcının hangi Hicrî tarihe denk geldiği belirtilirdi. Nitekim bununla ilgili bazı kayıtlar şu şekildedir: “*An evvel-i Tût el-vaki 27 Zilhicce sene 1103* (9 Eylül 1892)”⁶⁵, “*An evvel-i Tût el-vaki fi 3 Şaban 1090* (9 Eylül 1679)”⁶⁶, “*Taht-ı İhracât-ı İskele-i İskenderiye ve*

⁵⁷ MD 108, s. 15; MD 106, s. 366.

⁵⁸ Zübde, s. 611; Raşid Tarihi, II, s. 396. MD 101, s. 42.

⁵⁹ MD 99, s. 59, 83; MD 101, s. 44.

⁶⁰ MD 101, s. 44.

⁶¹ MD 101, s. 43, 45.

⁶² DVK, *Defter-i Cemaat-ı Merdân-ı Kılâ’ Sene 1110*, Defter No: 385, Müselsil: 5294, s. 41.

⁶³ DVK, *Defter-i Fûrûht-ı Nükûd ve Mukataât-ı Kurâ-yı Hassa Sene 1085*, Defter No: 955, Müselsil: 5, s. 1.

⁶⁴ DVK, *Defter-i Usûl-ı Mâl-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1109*, Defter No: 5819, Müselsil: 4149, s. 1.

⁶⁵ DVK, *Defter-i İhracat-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1103-1125*, Defter No: 5806, Müselsil No:4145, s.1.

⁶⁶ DVK, *Defter-i Fûrûht-ı Mukataat-ı Kurâ-yı Hassa*, Defter No: 584, Müselsil:16, s. 1.

*Reşid an Mevacibât-ı Merdân-ı Kılâ' ve İhracât-ı Saire an evvel-i Tût el-vaki fi selh-i Muharrem 1107 (10 Eylül 1695) ilâ gayet-i Tût sene*⁶⁷.

Mültezimlere verilen mukataalar, normal şartlar altında Tût senesinin iptidasından başlatılır ve üçer aylıkla divan taksitlerinin düzenli ödenmesine ve özellikle bir senenin malının diğer seneye tedahül ettirilmemesine dikkat edilirdi⁶⁸.

Malî konularla ilgili tutulan muhasebe kayıtlarında, özellikle güneş takvimine göre muamelâtın yapılmasından dolayı defterlere güneş ve ay takvimlerinin yani güneş esasına dayalı Kıptî takvimi ile ay esasına dayalı Hicrî takvimin birbirlerine denk gelen tarihleri kaydedilirdi. Bu konuyla ilgili olarak “*Defter-i Harac-ı Arazi Tabi-i Kalem-i Şehr der Vacib-i 1071*” başlığını taşıyan 368 numaralı defterde şu kayıtlar yer almaktadır: “*Vacib-i sene evvel-i Tût 1377 sene-i Şemsiyye-i Kıptiyye fi yevmi erbaa el-muvafik ilâ 2 Muharrem 1071 (7 Eylül 1660) sene-i Arabiyye*”⁶⁹.

Muhtelif senelere ait verilen mukataaların sürelerinin 3 yıl olduğu ve bunların da Tût esasına göre tanzim edildiği görülmektedir. Nitekim 1033 tarihinden itibaren başlayıp 1054 tarihine kadar kayıtları ihtiva eden “*Defter-i Erkam-ı İskelehâ ve Mukataat-ı Nefs-i Mahrûse-i Mısır bâ- Tevarih-i Muhtelifi Tabi-i Kalem-i Şehr*” başlığını taşıyan defterde bununla ilgili bir hayli örnek vardır⁷⁰.

IV. Sonuç

Eski Mısır takviminden alınma Kıptî takvimi, temelde Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır eyaletinin idarî ve malî muamelâtında kullanılmıştır. Osmanlıların Kıptî takvimini kullanması keyfiyeti, özellikle Mısır’ın alınmasından sonra olmuş ve bu takvimin kullanım alanı da Mısır’a münhasır kalmıştır.

Bununla beraber Mısır’daki bütün malî muamelât Kıptî takvimiyle yürütülmemiştir. Özellikle Hacılar için yapılan harcamalar ile yine Haremeyn’e tahsis edilen, başta vakıfların hesapları olmak üzere bazı harcamalar Hicrî takvime göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla Mısır eyaletinde cizye ve Haremeyn muamelatında Hicrî takvim kullanıldığı halde mirî emval muhasebesinde Kıptî takvimi kullanılmıştır. Bu usul Osmanlı öncesine dayanmakta olup Osmanlılar bunu devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Mısır eyaletinde daha önceden mevcut bulunan ve tatbiki mümkün olan müesseseleri ipka etmiştir. Bunlar arasında Kıptî takviminin kulla-

⁶⁷ DVK, *Defter-i İhracat-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1103-1125*, Defter No: 5806, Müselsil No:4145, s, 23.

⁶⁸ DVK, *Defter-i İhracat-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1103-1125*, Defter No: 5806, Müselsil No:4145, s. 33.

⁶⁹ DVK, *Defter-i Harac-ı Arazi Tabi-i Kalem-i Şehr*, Defter No: 368 / 3, s. 1.

⁷⁰ DVK, *Defter-i Erkam-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1033*, Defter No: 591, Müselsil: 4139.

nılması hususu da yer almaktadır. Osmanlılar, Kıptî takvimini, eyaletin ziraî ve malî muamelâtının yanı sıra eyalet idarecilerinin tayininde de dikkate aldılar. Bu durum bize Osmanlıların hâkimiyetleri altındaki bölgelerin özelliklerini göz önüne aldıklarını ve merkezî düzenlemeleri oluştururken mahallî hususiyetleri de dikkate aldıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) *Mühime Defterleri (MD)* No: 3, 14, 73, 99, 101, 102, 104, 106, 108, 110.

BOA, İbnülemin- Tevcihat, nr. 83

BOA, Ali Emiri, IV. Mehmed, nr. 1872.

Divân-ı Hümâyün Kamil Kepeci Tasnifi (KK), *Ahkam Defteri* No: 70.

Dârü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye (DVK), *Defter-i Keşide-i Divân-ı Mısır Sene 1074*, Mahzen-i Türkî:1, Defter Müselsil No: 5249,

DVK, *Defter-i Harac-ı Arazi Tabi-i Kalem-i Şehr*, Defter No: 368 / 3,

DVK, *Defter-i Cemaat-ı Merdân-ı Kılâ' Sene 1110*, Defter No: 385, Müselsil: 5294

DVK, *Defter-i Fûrûht-ı Nükûd ve Mukataât-ı Kurâ-yı Hassa Sene 1085*, Defter No: 955, Müselsil: 5,

DVK, *Defter-i Usûl-ı Mâl-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1109*, Defter No: 5819, Müselsil: 4149,

DVK, *Defter-i Fûruht-ı Mukataat-ı Kurâ-yı Hassa*, Defter No: 584, Müselsil:16,

DVK, *Defter-i İhracat-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1103-1125*, Defter No: 5806, Müselsil No:4145,

DVK, *Defter-i Erkam-ı İskelehâ ve Mukataât Sene 1033*, Defter No: 591, Müselsil: 4139.

2. Kaynak ve Telif Eserler

Abdulmün'im Macid, *Nazmu Devleti Selatini'l-Memâlik ve Rusûmuhum fi Mısır*, C. II, Kahire 1967.

Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l-Edvar*, Ankara 1996.

Ahmet Şakir Paşa, *Takvim-i Nücûmî*, İstanbul 1306.

- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VI, İstanbul 1993.
- Akgür, Necati, “Bilim Tarihi Tarih Boyunca Türklerin Kullanmış Oldukları Takvimler-3 Eski Mısır Takvimi ile Bundan Alınan Kıptî Takvimi Eski Fars yada Yazdicürd Takvimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1991, Sayı: 74, s. 157 - 194.
- _____, “Nesî’li Takvim”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:142, İstanbul 2003, s. 43 - 87.
- _____, “Türk Bilim Tarihi Müneccimbaşî Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1992, Sayı: 80, s. 99 - 120.
- Becker, C.H., “Mısır”, *İ.A.*, C. VIII, s. 219 – 242.
- Çalışkan, Filiz, “Osmanlı Diplomatasında Malî Tarihin Kullanılışı”, *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, İstanbul 1994, s. 51-57.
- Dağlı, Yücel - Cumhur Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C. I, TTK, Ankara 1997.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz: A. Özcan, TTK, Ankara 1995.
- el-Hallak Mehmed bin Yusuf, *Tarih-i Mısır el-Kahire*, İstanbul Üniv. Ktp., nr. 628.
- Feridun Bey, *Münşeat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1275.
- Gelibolulu Mustafa Alî, *Hâlâtü’l-Kahire Mine’l-Adâti’z-Zahire*, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü’l-Beyan fî Kavanin-i Al-i Osman*, Haz: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.
- İnan, Afet, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, TTK, Ankara 1987.
- Keleş, Bahattin, *Bahrî Memlûkler’de İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1883)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1998.
- Leyla Abdülatif Ahmed, *el-İdare fî Mısır fi’l-Asri’l-Osmanî*, Kahire 1978.
- Makrizî, *el-Hitat*, C. II, Kahire 1996.
- Özdemir, Rıfat, “Çeşitli Kültürlerde Zamanı Ölçme Faaliyetleri ve Bu Konuda Osmanlı Mahkemelerinin Uygulamaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:143, İstanbul, 2003, s. 69 - 104.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayını, İstanbul 1993.

Raşid Efendi, *Raşid Tarihi*, C. I, İstanbul 1282.

Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK, Ankara 1991.

Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990.

_____, "XVIII. Asır Başlarında Mısır Eyaletinin İdarî ve Malî Nizamında Düsturu'l-Amel", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2003, C. I, Sayı:1, Elazığ, 2003, s. 53 - 67.

Shaw, Stanford, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.